

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING LINGVISTIK KOMPETENSIYASIGA DOIR TA’LIM MAZMUNINING TAHLILI

S.S .Tajbenova

*pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti*

Zamonaviy ta’lim jarayonida o‘quvchilarning lingvistik kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirish muhim pedagogik vazifalardan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichida tilni o‘rganish, nutqiy malakalarni shakllantirish va fikrni aniq ifoda etish qobiliyatini rivojlantirish o‘quvchining keyingi bosqichlardagi o‘quv faoliyati uchun mustahkam asos yaratadi. Lingvistik kompetensiya – bu faqat grammatik qoidalarni bilish emas, balki til vositalaridan to‘g‘ri va samarali foydalanish, og‘zaki va yozma nutqda o‘z fikrini aniq, ravon bayon etish qobiliyatidir.

Ko‘pgina metodist olimlar lingvistik kompetentsiyaga doir egallanishi lozim bo‘lgan ta’lim mazmunini nutqiy ehtiyoj bilan bog‘laydilar. Masalan, T.V.Yudina ham “lingvistik kompetentsiyani o‘rganilayotgan chet tilning leksik, grammatik va fonologik vositalaridan turli janrlardagi og‘zaki va yozma diskursni yaratishda madaniyatlararo muloqotning kundalik va kasbiy vaziyatlarda savodli foydalanishga layoqatlilik va tayyorlik sifatida” ko‘radi [1]. Boshlang‘ich sinflarda nutq, ayniqsa, matn yaratish ehtiyojlari o‘quvchilarning yoshi, bilim saviyasi, imkoniyatlari bilan tavsiflanadigan o‘z chegaralariga ega.

Metodik adabiyotlarda lingvistik kompetensiya deganda uning o‘ziga xosliklari, mohiyati, xususan, tabiatini ochishga qaratilgan talqinlarga ko‘ra tilning qonun-qoidalariga amal qilgan holda nutqiy muloqot jarayonida faol bo‘lish, darsda o‘rganilayotgan til hodisasini o‘zlashtirib, qo‘llash yuzasidan tegishli malakadan ham yuqori turuvchi yangi kamolot cho‘qqisini zabt etish tushuniladi. Shunday bo‘lgach, L.V.Cherepanova sanab ko‘rsatganidek, lingvistik kompetensiya sohibining o‘quv-biluv faoliyati ta’lim olish motivlari va ehtiyojlari, qiziqishlari, shaxsiy fazilatlar: tirishqoqlik, qiziquvchanlik, o‘qishga intilishlari (havasi), bilimga chanqoqligi, nazariy tafakkuri, tanqidiy fikrlashi, rivojlangan refleksivligi, axloqiy sifatleri bilan ajralib turadi [2].

Ta’lim mazmuni esa o‘quvchilarda lingvistik kompetensiyani shakllantirishda asosiy vosita bo‘lib xizmat qiladi. Darsliklar, metodik qo‘llanmalar, mashg‘ulot shakllari va topshiriqlarning mazmunan boy, yosh

xususiyatlariga mos hamda kompetensiyaviy yondashuv asosida tuzilgani boshlang‘ich sinf o‘quvchisining til va nutq rivojida muhim rol o‘ynaydi. Bu esa, boshlang‘ich ta’lim tizimidagi lingvistik kompetensiyani shakllantiruvchi ta’lim mazmunini tahlil qilish, uning samaradorlik darajasini, mavjud muammolarini va takomillashtirish yo‘llarini ko‘rib chiqish zaruriyatini keltirib chiqaradi.

Boshlang‘ich sinflarda ona tili ta’limi mazmunida ma’lum darajada til hodisalarini izchil kursga yaqin o‘rganish rejalashtirilsa-da, aksariyat holatlarda nazariy bilimlar berilishida tarqoqlik ham kuzatiladi. Masalan, o‘quv dasturiga ko‘ra dastlab fonetikaga va grafikaga oid mavzular muayyan izchillikda kiritiladi. Shundan keyin boshqa sathlarga doir ma’lumotlar matn ehtiyoji bilan bayon qilinadi, uzuq-yuluq taqdim etiladi. 1-4-sinflarda o‘rganilishi lozim bo‘lgan til hodisalari nutqiy ehtiyoj bilan saralangan taqdirdagina, pirovard bilimlarga aniqlik kiritilgan holatdagina sinflar bo‘yicha taqsimot asosli chiqadi.

Mavjud ta’lim mazmunini takomillashtirish (kengaytirish yoki ixchamlash), nutqiy savodxonlikni ta’minlash imkoniyatlari doirasida qayta ko‘rib chiqishda biror tushunchaning yetishmayotganligi va, aksincha, ta’lim bosqichi uchun nokerakligi haqidagi tahliliy xulosalar inobatga olinadi, shu asnoda ta’lim mazmuniga aniqliklar kiritiladi. Bunda boshlang‘ich sinflarda lingvistik kompetensiyani shakllantirishga doir talablar ham nazarda tutiladi.

Boshlang‘ich sinflar ona tili ta’limi mazmunida talaffuzi va yozilishini, qo‘llanishini o‘rganish lozim bo‘lgan til birliklari nutqiy savodxonlikni ifoda etuvchi omillarning asosiysi hisoblanadi. Til birliklari haqidagi nazariy ma’lumotlar esa, asosan, termin va qoidalar (tavsiflar)ni o‘z ichiga oladi.

Termini bilish ikki xil maqsad zaruriyati bilan yuzaga keladi:

- 1) qoida mazmunini tushunish;
- 2) qoidani qidirib topish.

Terminlar bilimlar sirasiga kiradi. Lingvistik kompetensiya ustidagi ishlarning birinchi bosqichini til hodisalari bilan bog‘liq bilimlar tashkil qiladi. Termin qaysi til hodisasi o‘rganilishiga ishora qiladi, shu jihati bilan nutq o‘stirishga bivosita xizmat qiladi. Lekin, ba’zan ilgari o‘rganilgan qoidani eslash uchun darslikdan izlash lozim bo‘lgan til sathini topishga yordam beradi. Bunday zaruriyat tug‘ilmaydigan terminlar til sathiga taalluqli bo‘lsa-da, til hodisasiga ishora qilmaydi. Masalan, -roq qo‘shimchasining qo‘llanishi savol

tug‘dirsa, o‘quvchi uni sifat yoki ravish sathidan qidiradi. ot, sifat, son, fe’l so‘z turkumlari haqida beriladigan ma’lumotlarda ham shunday holat kuzatiladi.

Til birliklari tovush-harflardan tortib to matngacha bo‘lgan til hodisalarini ifoda etib, ularning miqdori boshlang‘ich sinf ona tili darslarida nutq o‘stirish ehtiyojlari, o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarni izchil egallash imkoniyatlari doirasi bilan ajratiladi, til boyligining turli ma’no qirralarini anglatuvchi vositalarini o‘zlashtirish sari yo‘naltirilib, ularni nazariy anglash, to‘g‘ri talaffuz qilish va yozish, to‘g‘ri qo‘llash, nutqiy xatolarni bartaraf etib borish, savodxon bo‘lish, muloqot madaniyatini tarbiyalash kabi maqsadlarni ko‘zda tutadi.

BKMga doir nazariy ma’lumotlarni belgilashda o‘quvchilar nutqida qo‘llaydigan til hodisalari nazarda tutilsa, termin shu til hodisasini nima deb atash kerakligini o‘rgatadi, xolos. Lekin bunday vaziyatda bilimlarning lingvistik kompetentsiya uchun xizmati juda kam bo‘ladi: qoidani terminsiz tuzib bo‘lmaydigan holatlardagina asqotadi.

Ta’lim mazmunida har bir til birligi ko‘rsatilar ekan, unga doir bilim, ko‘nikma va malakalar nazarda tutiladi, lekin ko‘rsatilmaydi. Masalan, qoidalar ham til birligini o‘rgatish mazmunida o‘z ifodasini topadi.

Qoidalar murakkablik darajasiga ko‘ra har xil bo‘lishi mumkin. Chunonchi:

- 1) grammatik tahlilni talab etmaydigan oddiy qoidalar;
- 2) biror usulni qo‘llash tavsiya etiladigan qoidalar;
- 3) bir necha xil grammatik tahlilni talab etadigan qoidalar (masalan, -ga qo‘shimchasi haqida) [3]. Bularga ayrim qoidalar imlosida o‘xshashlik mavjud bo‘lgan til birliklari (masalan, yo‘g‘on bo‘g‘inga yo‘g‘on qo‘shimcha qo‘shiladigan til birliklari) uchun bitta (ya’ni bir xil) bo‘lishini qo‘shish lozim.

Demak, boshlang‘ich sinf ona tili va o‘qish savodxonligi fanidan o‘quvchilarning lingvistik kompetensiyalarini shakllantirishga qaratilgan ta’lim mazmunini tanlash va belgilashda o‘rganish zaruriyati mavjud deb ajratilgan til birliklari, matniy, kommunikativ, kompetensiyaviy bilimlar maksimumidan kelib chiqiladi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining lingvistik kompetensiyasini shakllantirishda ta’lim mazmuni va metodlari katta ahamiyatga ega. Ta’lim mazmunining to‘g‘ri tanlanishi, o‘quvchilarning nutqiy va lingvistik kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Boshqa tomondan, o‘qituvchilarning metodik malakasi, o‘quvchilarni nutqiy faoliyatga

yoʻnaltirish va ularning tilni oʻrganishdagi qiziqishini uygʻotish ham muvaffaqiyatli taʼlim jarayonining asosiy shartlaridan biridir. Shunday qilib, boshlangʻich sinf oʻquvchilarining lingvistik kompetensiyasini shakllantirishda kompleks yondashuv va zamonaviy metodlar qoʻllanilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Юдина Т.В. Обоснование структуры лингвистической компетенции как компонента коммуникативной компетенции студента языкового вуза. Педагогика. Вопросы теории и практики. 2021. Том 6. Выпуск 4. – С. 632.
2. Черепанова Л.В. Формирование лингвистической компетенции школьников в основной общеобразовательной школе (Теоретические основы): автореф. дисс. ... доктора пед. наук; – Москва, 2005. – С. 15–16.
3. Теория и технология начального языкового образования: учебное пособие для студентов Института педагогики и психологии детства / С.В. Плотникова, В. А. Шуритенкова; Урал.гос. пед. ун-т. – Екатеринбург, 2014. –С. 160–161.